ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

مەۋلانا لۇتفى

ناۋايىنىڭ ئۇستازى، مەشھۇر شائىر، مۇزىكىشۇناس مەۋلانا لۇتفىنىڭ تارىخىي شەخسىيىتى ھەققىدە ھازىرغىچە تېخى ئېنىق مەلۇمات يوق. ئۇنىڭ شاگىرتى ھەزرىتى ئەلىشىر ناۋايىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، لۇتفى ھىرات يېنىدىكى بىر يېزىدا تۇغۇلۇپ، 99 يىل ئۆمۈر كۆرۈپ، شۇ جايدا ۋاپات بولغانلىقى مەلۇم. XIX ئەسىردە ئۆتكەن تارىخچى ۋە مۇزىكىشۇناس موللا ئىسمەتۇللا بىننى موللا نېمەتۇللا مۆجىزى ئۆزىنىڭ «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە: «بۇ ئەزىز مۇشۇ موغۇلىستاندىن ① ئىدى. ئۇ ئالىملىقتا ھەزرىتى ئەبۇ نەسىر فارابىدەك، ھېكمىلىقتا ھەزرىتى ئىبنىسىنادەك، شائىرلىقتا ھەزرىتى ئەمىر نىزامىدىن ئەلىشىر ناۋايىدەك، نەغمىچىلىكتە قېدىرخاندەك ئىدى. بۇ ئەزىز بىلمەيدىغان ئىلىم يوق ئىدى. زامانىنىڭ ئەقىل كاتتا ئالىمى ئىدى. ئۇنىڭ قولىدا 500 دىن ئارتۇق ئالىم ۋە قارى تەربىيىلەنىپ چىقتى. 200 چە كىشى مۇزىكا ئىلمىدە كامالەت تېپىپ ماھارەت كۆرسەتتى. ئۇ 20 دىن ئارتۇق كىتاب يازدى» ② دەپ مەلۇمات بېرىدۇ. بۇ مەلۇماتقا قارىغاندا ئۇ ئەسلى موغۇلىستانلىق (شىنجاڭلىق) بولۇپ، ئىلىم تەھسىل قىلىش ئۈچۈن ھىراتقا بارغان بولۇشى مۇمكىن.

دەمەك لۇتفى ھىجرىيە 878-يىلى (مىلادى 1465-يىلى) 99 يېشىدا ۋاپات بولغان. ئۇنداقتا ئۇ ھىجرىيە 779-يىلى (مىلادى 1366-يىلى) تۇغۇلغانلىقى مەلۇم بولىدۇ.

لۇتفىنىڭ زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەن «گۈل ۋە نەۋرۇز» ناملىق مەشھۇر لىرىك داستانى (1411-يىلى يېزىلغان بولۇپ، 120 باب، 2400 مىسرا) ۋە 280 غەزەل، 2 قەسىدە، 18 قىتئەدىن تەركىب تاپقان «دىۋان لۇتفى» ناملىق شېئىر توپلامى بار. يەنە ئۇ 15-ئەسىردىكى تارىخچى شەرىفىدىن ئەلى يەزدىنىڭ «زەپەرنامە» ناملىق ئەسىرىنى پارىسچىدىن تۈركچىگە (ئۇيغۇرچىگە) تەجىمە قىلغانلىقى مەلۇم. يەكەن ھۆكۈمدارى تاجى مۇھەممەت بەگنىڭ مەلۇماتىغا

① موغۇلىستان ــ ئەسلىدە شەرقتە قارا شەھەر، غەربتە ھازىرقى ئۇتتۇرا ئاسىيادىكى پەرغانە شەھىرىنىڭ غەربى، شىمالدا كۆكچى دېڭىز (بالقاش كۆلى)، جەنۇبتا قارا قۇرۇمغىچە بولغان ھەم شىمالىي شىنجاڭدىكى جۇڭغار ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ (ماڭلاي سۇيە) قاتارلىق رايونلار تارىختا «مۇغۇلىستان» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ مۇڭغۇللار (چاغاتاي ئەۋلادلىرى) ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايون دېگەنلىك بولىدۇ.

② مۇجىزى «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» مىللەتلەر نەشرىياتى، 1982-يىل، 64-بەت.

قارىغاندا لۇتفىنىڭ يەنە «مەئنول هەقايىق» (هەقىقەتلەر شەرهىسى) ناملىق يەنە بىر داستانى بولۇپ، 1892-يىلى «دەخلولجان ئەبۋا بولجاسان» دېگەن نام بىلەن نەسرگە ئايلاندۇرۇلۇپ شەرهىلەپ چىقىلغان. لېكىن بۇ داستان زامانىمىزغا يېتىپ كېلەلمىگەن.

ئۇنىڭ يەنە «لۇتفى تۇيۇقلىرى» ناملىق بىر توپلامى بولۇپ، بۇ ئەسەرنىڭ قوليازمىسى هازىرغىچە ئىستامبول ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقانلىقى مەلۇم.

لۇتفى شېئىرلىرى يالغۇز ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئەمەس، بەلكى ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركىي خەلقلەر، جۈملىدىن پۈتكۈل ئىسلام - تۈرك مەدەنىيىتى تارىخىدا ناهايىتى چوڭ رول ئوينايدۇ. ئۇ ئۆز دەۋرىدىلا «شېئىر-يەت پادىشاهى» دەپ نام ئالغان. تارىخچى خاندەمىر XVI ئەسىردە يازغان «مەكا-رىمول ئەخلاق» ناملىق ئەسىرىدە: «ئۆزبېكنىڭ سەنئەتكارلىقى، گۈزەل ئەسەر-لىرى بىلەن دۇنيادا بىردەنبىر سانالغان لۇتفى ئىدى. ئۇنىڭدىن ئىلگىرى تۈركىي تىلىدا بىرمۇ كىشى ئۇنىڭدىن ياخشىراق شېئىر ئېيتالمىغان» دەپ لۇتفىنا يۇكسەك باها بەرگەن ئىدى.

لۇتفى ئۆز زامانىسىنىڭ بۈيۈك مۇتە-پەككۇرى، مەشهۇر سۆز سەنئەتكارى ئىدى. ئەلىشىر ناۋائىنىڭ ئېيتىشچە، تۈركىگويلىقتا ئۇنىڭ شۆهرىتى ئىراققا قەدەر كەڭ يېيىلغان بولۇپ، پارسكويلىقتا ئەينى دەۋرنىڭ ئۇلۇغ پارس شائىرلىرىغا تەڭلە-شەلەيدىغان سۆز ئۇستىسىدۇر. لۇتفى ئۆزبېكنىڭ بۈيۈك ئىستىداتى ۋە ئىجادىي ئەمگەكلىرى ئارقىلىق ئەلىشىر ناۋائىنىڭ هەقىقەتەن زور تەسىر كۆرسەتكەن.

شۇڭلاشقا ناۋائى ئۆزبېكنىڭ «مەجالسون نەفائىس» ناملىق ئەسىرىدە لۇتفىنى 2-مەجلىسكە كىرگۈزۈپ، «مەلىكۇل كە-لام» (سۆز پادىشاهى) دەپ ئاتىغان ئىدى. ناۋائىنىڭ يەنە ئۇنى سەككاكى بىلەن بىرگە قوشۇپ «ئۇيغۇر ئىبارەتىنىڭ قوسهاسىدىن ۋە تۈرك ئەلفازىنىڭ بولغاسى-دىن مەۋلانە سەككاكى ۋە مەۋلانە لۇتفى رەهمەتۇللا ئىسىم هەر بىرىنىڭ شېئىرىن ئەبياتى ئىشتەهاري تۈركستاندا بىغايەت ۋە بىرىنىڭ لەتىف غەزەلياتى ئىنتىشاري ئىراق ۋە خۇراساندا بىنە هايەتەۋر...» (ئۇيغۇر ئىبارىلىرىنىڭ ئۇستىلىرىدىن تۈرك تىلىنىڭ ماهىرلىرىدىن ئاللانىڭ مەرهىمىتىگە ئېرىشكەن مەۋلانە سەككاكى ۋە مەۋلانە لۇتفىدۇركى، هەر بىرىنىڭ تاتلىق شېئىرلىرى شۆهرىتى تۈركستاندا چەكسىز شۆهرەت قازاندى ۋە هەر بىرىنىڭ يېقىملىق گۈزەل غەزەللىرى ئىراق ۋە خۇراساندا ئۇزۇلمەي تارقالماقتا...» دەپ تەرىپلىشمۇ لۇتفىنىڭ ناۋائىغا بەرگەن تەسىرىنىڭ ئىنتايىن چوڭلۇقىنى ئىسپاتلايدۇ. ناۋائى ئۆزبېكنىڭ «مۇهاكىمەتۇل لۇغاتەيىن» ئەسىرىدە ئۇستازى لۇتفىنى ئۇلۇغ پارس شائىرلىرىدىن سەئدى ۋە هافىز شىرازىلار بىلەن بىر قاتاردا قويۇپ تىلغا ئالغان ئىدى.

لۇتفىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى هەققىدىكى كۆپلىگەن ماتېرىياللاردا ئۇ يالغۇز يېتۈك شائىر بولۇپلا قالماستىن، ئەتراپلىق يېتىلگەن ئالىم ۋە مۇزىكىشۇناس ئىكەنلىكى بايان قىلىنىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ شېئىرىي ئىجادىيەتلىرىدىن باشقا مۇزىكا ساهەسىدە-كى ئىجادىيەتلىرى هەققىدە كونكرېت مەلۇماتلارغا ئىگە ئەمەسمىز. شۇنداق بولسىمۇ، ناۋائىنىڭ لۇتفى توغرىسىدىكى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوللانما ئامبىرى

سۈپە تلىرىدە، ئەڭ مۇھىمى « تارىخى رەشىدى » ، « تەۋارىخى رەۋزەتۇسسە - فا » ، « تەۋارىخى ئەجەم » ، « تەۋا - رىخى تەبرى » ، « تەۋارىخى ھوكۇما » ، « تەۋارىخى ئەرەب » قاتارلىق ئۇز دەۋرىنىڭ نوپۇزلۇق يېرىك ئەسەرلىرىدىن پايدىلىنىپ يازغان مۇجىزىنىڭ « تەۋارىخى موسقىيۇن » رىسالىسىدىكى بايانلىرىدا لۇتفىنىڭ مەشھۇر مۇزىكىشۇناس ئىكەنلىكىنى، مۇزىكا ئىلمىدە 200 چە شاگىرت تەربىيىلىگەنلىكىنى قەيت قىلىدۇ. ئۇنىڭ « پەنجىگاھ » مۇقامىدىكى شېئىر تېكىستلىرى يۇقىرىقى پىكرىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

لۇتفى زامانىسىدا ھېرات بىر مەزگىل شائىر ۋە مۇزىكىشۇناسلار توپلانغان مەكتەپكە ئايلانغان. بۇ مەكتەپتە پۈتىزىيە بىلەن مۇزىكا بىر-بىرىگە زىچ باغلىنىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئەترابىغا جەم بولغان ئاشۇ دەۋرنىڭ ئاتاقلىق شائىرلىرى يەنە بىر تەرەپتىن مۇزىكا ئىلمى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ ، « ئون ئىككى مۇقام » نىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپە قوشقان. ئەنە شۇ ئالىملارنىڭ بېشىدا ئۇستاز لۇتفىمۇ بار ئىدى. لۇتفى ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشلىرىنى داۋام-لاشتۇرۇپ يۈكسەك پەللىگە كۆتەرگەن ئەلىشىر ناۋائىينىڭ پۈتكۈل سەنئەت ساھەسىدە ئەنە شۇنداق ئالەمشۇمۇل شۆھرەت قازىنىشىدا (جۈملىدىن مۇزە-كىشۇناسلىقتا) لۇتفىنىڭ ئۇستاز بولغانلىقى ھەممىگە ئايان. شۇڭلاشقا « ئون ئىككى مۇقام » نىڭ 15-ئەسىردىكى تەرەققىياتىغا ھەسسە قوشقان ئاتاقلىق مۇزىكا ئالىملىرى قاتارىدا مەۋلانە لۇتفىنىمۇ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ.

رەتلىگۈچى: ئا. راخمان

زىلۋا سەنەم

ئاتنى توقۇغلار
كېلىپ بۇ يەرگە.
مىنىپ چاپايلى
تۆۋەن خوتەنگە.

تۆۋەن خوتەننى
نىشانە قىلدۇق.
سەكسەن توڭنى
قاتارە قىلدۇق.

قاتارە قىلغان
سېنىڭ توڭەگدۇر.
مەستانە قىلغان
شېرىن سۆزۈڭدۇر.

دەردىڭدە تاغلار
قوندى مۇرەمگە.
ئەرزىمنى ئېيتاي
زىلۋا سەنەمگە.

زىلۋا سەنەمنى
ھېچ كىشى بىلمەس.
سوراپ كۆرۈڭلار،
ھالىمغا يەتمەس.

بولسا قاناتىم،
يەتسەم خوتەنگە.
ئەرزىمنى ئېيتسام،
زىلۋا سەنەمگە.

بىر دانە ئەردىم،
مىڭ دانە بولدۇم.
پىنھانە ئەردىم،
ئاشكارە بولدۇم.

سەمەرخان ساي بېشى،
ساينىڭ بۇلاقى.
ئەجەپ دىشۋار ئىكەن
يولنىڭ يىراقى.

ئېيتىپ بەرگۈچى: پازىل ئەتنىياز
توپلىغۇچى: بەكرى ئىسمايىل